

Posudek oponentky disertační práce Zuzany Bolerazkové
“Eliška Zhořelecká – vnučka Karla IV. a sňatková politika Lucemburků”
předkládané v roce 2024 na Ústavu světových dějin

Stručná charakteristika práce

Zuzana Bolerazková zkoumá na příkladu Elišky Zhořelecké fenomén sňatkové politiky Lucemburků na sklonku 14. a v první polovině 15. století. Biografie poslední Lucemburkovny, kterou autorka zachycuje chronologicky, vytváří rámec pro sledování mechanismů spjatých s dynastickými sňatky. Mapuje, jaké byly okolnosti i stěžejní aktéři jejich dojednávání, jak byly stanovovány podmínky svatební smlouvy a zda byly naplněny, jaké byly dlouhodobé důsledky uzavřených aliancí či dopady aliancí příslibených, avšak nenaplněných. Současně autorka zaměřuje pozornost na otázku, jakou roli Eliška ve sňatkové politice svého rodu hrála. Navzdory kusým pramenům konstatuje, že ačkoli dominantní roli vždy hráli mužští zástupci rodu, nejprve Václav IV. a později Zikmund Lucemburský, přesto se přinejmenším u druhého sňatku ze strany tehdejší správkyně Lucemburského hrabství dá usuzovat na konsenzuální přístup, ne-li aktivní podíl na jednání. Zuzana Bolerazková tak Elišku Zhořeleckou představuje nikoli jako objekt mocenských zájmů jejich příbuzných, nýbrž jako sebevědomou členku vlivného panovnického rodu, která se aktivně snažila dosáhnout vlastních cílů.

Stručné celkové zhodnocení práce

Autorka ve své práci přináší zhodnocení sňatkové politiky jako důležitého mocenského instrumentu, který sice patřil mezi běžnou výbavu středověkých vládnoucích rodů, ale současně – a to přesto, že jeho význam rozhodně není badateli přehlížen – , bývá studován především jako součást jiného výzkumu zaměřeného na konkrétní dynastii nebo jedince. V kontextu dosavadní české historiografie poukazuje autorka na skutečnost, že problematika dynastických sňatků byla dosud velmi často sledována pouze do uzavření manželství. Oprávněně zdůrazňuje nutnost zkoumat, jakým způsobem uzavřená aliance souzněla s nadějemi do ní vkládanými. Pro lepší poznání role žen v patriarchální struktuře rodu i státu je pak nezbytné studovat vazby, které provdané nevěsty udržovaly se svými příbuznými. Toto hledisko, které Zuzana Bolerazková zapracovala do svého výkladu a jež právem podtrhuje, považuji za velký přínos. Jistě by bylo možno doplnit další perspektivy a srovnání, které by umožnily formulovat jasnější závěry, jež kvůli nedostatku pramenů zůstávají často hypotetické. Některé z těchto možností formuluji níže v další části posudku. Nicméně předložená práce představuje kvalitní doklad soudobého revizionistického přístupu k moci a k fungování středověkých monarchií obecně a přináší nové zhodnocení podílu žen na politice a kultuře v nejširším smyslu.

Podrobné zhodnocení práce a jejích jednotlivých aspektů

Zuzana Bolerazká si zvolila zkoumat sňatkovou politiku pozdních Lucemburků na příkladu jedné osobnosti. Patrně v důsledku této volby je výklad strukturován po chronologické linii, kdy je u každého ze dvou sňatků Elišky Zhořelecké sledována nejprve cesta k jeho uzavření, dále průběh manželství a následně další osudy po smrti partnera. Toto řešení umožnilo studovat tytéž předem vytyčené otázky ve dvou odlišných kontextech: nejprve v situaci, kdy byla Eliška dítětem, resp. mladou princeznou a hlavním aktérem jednání byl její strýc Václav IV., podruhé v době, kdy byla již vdovou a měla za sebou jisté politické zkušenosti. Lineární pojetí umožňuje pojednat přehledně Eliščin život i roli klíčových osob, které na něj měly rozhodující vliv; současně vytváří přirozený rámec pro nezbytnou kontextualizaci, bez níž sňatkovou politiku nelze zkoumat.

První část práce je věnovaná Eliščině rodovému zázemí, politickému kontextu, v němž přišla na svět a v němž byly dojednávány její první svatební plány. Tato etapa je popsána pečlivě a zevrubně – zde se ovšem jedná především o syntézu. Korpus dochovaných pramenů jen stěží umožní doplnit nové informace k této fázi Eliščina života. Zato kapitoly, jež mapují Eliščin život po uzavření svatební smlouvy s Antonínem Brabantským, přinášejí díky podstatně většímu množství dochovaných pramenů mnohem podrobnější vhled do osudů nové brabantské vévodkyně. Informace, které vycházejí především z detailního vyprávění kronikáře Edmonda Dyntera a týkají se svatební cesty, osob, které se jí zúčastnily, i samotného obřadu, byly již dříve zveřejněny ve studii Marie Bláhové. Zuzana Bolerazká tyto poznatky doplňuje, jednotlivé etapy cesty zasazuje do kontextu vztahů mezi konkrétními protagonisty na politické šachovnici a hodnotí jejich jednání na pozadí schizmatu, koncilu v Pise nebo předchozích diplomatických kontaktů. Zajímavá je hypotéza o jednání s mohučským arcibiskupem Janem z Nassau, Václavovým odpůrcem v říši. Nejenom, že Eliščina cesta mohla být záminkou k diplomatické přípravě řešení schizmatu, ale Eliška sama se mohla jednání zúčastnit. Bylo by vynikající, kdyby se k této otázce podařilo najít další prameny.

Obdobně autorka přistupuje k dalším etapám Eliščina života. Rozebírá je na pozadí komplexních politických otázek mnoha různých subjektů nejenom v oblasti středověkého Nizozemí a Svaté říše římské, ale i Francie a Anglie. Za významnou linii autorčiny práce považuji snahu podchytit vazby na příbuzné, které Eliška udržovala a rozvíjela jak během svého manželství s Antonínem Brabantským, tak i poté, co ovdověla a špěla ke druhému sňatku, jenž měl upevnit její pozici v Lucembursku. Význam „původních“, pokrevních vztahů pro prosazování mocenské pozice, ale i pro mnoho dalších aspektů princeznina života si jistě zaslouží pozornost. Současně se domnívám, že jejich komplexnější zhodnocení by umožnil paralelní výzkum nově utvářených sociálních kontaktů a vazeb v prostředí, kam se Eliška (nebo obecně jakákoli princezna) provdala. Díky tomuto srovnání by patrně bylo možno lépe ukázat, kdo byl pro ni v jakou chvíli rozhodující silou, kdy hrála hlavní roli spolupráce s příslušníky původního rodu, na koho se obracela prioritně při řešení problémů atp. O tento pohled by mohla být práce Zuzany Bolerazkové doplněna.

Jak vyplývá z řečeného, komparaci považuji za významnou možnost pro přesnější uchopení problematiky v mnoha ohledech. Její výhody autorka ukazuje například při srovnání svatební smlouvy Elišky Zhořelecké s Antonínem Brabantským a Alžběty Lucemburské s Albrechtem Habsburským. Konstatuje v podstatě totožné finanční částky jak u věna, tak obvěnění obou lucemburských princezen. Zajímavý by mohl být pohled na částky slibované ženichům a jejich nevěstám ze strany nastávajících manželů i z jiných regionů, například z oblasti Burgundského

vévodství, Francie nebo dalších oblastí. Takové srovnání by mohlo nasvítit, jakou vyjednávací pozici lucemburští panovníci vlastně měli.

Obsáhlejší srovnání by také mohlo zpřesnit autorčin pohled na upuštění od dojednaného sňatku. Jako „zajímavé zjištění“ Zuzana Bolerazká uvádí, že zrušení sňatkových dohod nemělo škodlivý dopad na vztahy zúčastněných stran. Václav IV. sám několik Eliščiných zásnub zrušil, přitom se ale – podle autorky paradoxně – rozhořčoval nad zmařením sňatku svého bratra Jana Zhořeleckého s Valentinou Visconti. Emotivní tón zachycený v konceptu listu (ve formulářové sbírce) ovšem mohl být především nezbytně očekávanou reakcí, v níž hrála prim rétorika, a nikoli skutečné Václavovy postoje. V každém případě by opět pomohla komparace a kvalitativní (v ideálním případě i kvantitativní) zhodnocení zrušených sňatků a reakcí na ně v této době.

Poslední příklad, který v souvislosti s komparativním přístupem a jeho výhodami zmíním, se týká jednoho ze závěrů práce, jak jej nastiňuje autorka. Zdůrazňuje nutnost rozlišovat mezi pojmy „dynastická politika“ a „sňatková politika“, jejíž specifikum spočívá v tom, že zakládá prakticky nezrušitelné pouto, a tedy obsahuje příslib trvalosti uzavřené aliance. To, že se jednalo o tradiční a naprosto běžný, až samozřejmý, způsob řešení konfliktů, pečetení mírů a zakládání spolupráce, je zřejmé. Současně není pochyb o tom, že tento prostředek ve svých cílech často selhával. V rámci vymezení pojmů by tedy bylo skvělé ukázat, v jakých případech sňatek volen nebyl (a ne pouze tehdy, když nebyl k dispozici vhodný kandidát pro manželství) nebo kdy a za jakých okolností byl naopak sňatek v porovnání s jinými prostředky nefunkční. V práci diskutovaný případ Jakuby Bavorské je dobrým dokladem a mohl by být v této optice představen podrobněji. Problematiku by také nasvítilo nejenom konstatování reálných snah o dojednání manželství nebo jejich uzavření, ale také analýza diskurzu, který se ke sňatkové politice vztahoval – například v dobových literárních dílech (včetně kronik).

Uvedené návrhy, jak předložené závěry lépe podložit, rozhodně nediskvalifikují práci samotnou a v některých případech představují značně ambiciózní cíl – je tedy jisté, že by bylo nezbytné postupovat selektivně. Jak řečeno, dizertace Zuzany Bolerazkové rozhodně ob stojí i bez dalšího komparativně vedeného výzkumu. Bibliografie, o kterou se autorka opírá, je skutečně velmi rozsáhlá a v tomto směru nelze nic vytknout. Co se týče primárních zdrojů, většinou vychází z vydaných pramenů, především kronik, listin a účtů. Všechny zachycené prameny dokáže maximálně vytěžit, ovšem vzhledem k tomu, že značná část výkladu je založena na kronikářském vyprávění Edmonda de Dynter, dovoluji si metodologickou poznámku k práci s tímto typem informací. Autorka píše, že „i když je kronika sepsána až zhruba třicet let po událostech, kterým je věnována tato práce, zdají se být informace v ní obsažené přesné“ (s. 17), a dále poukazuje na fakt, že Dynter byl mnoha událostem osobně přítomen a měl přístup do vévodského archivu. Ani z těchto skutečností však nelze usuzovat na nepředpojaté líčení událostí, přičemž samotné vyprávění je vždy plodem osobního vidění událostí a jejich interpretace, jak dokládá velké množství prací věnovaných tomuto tématu. Úvaha o hodnotě kroniky Edmonda de Dynter by si tedy minimálně zasloužila zasadit do širší metodologické reflexe.

Práce s prameny je každopádně pečlivá. V relativně velkém množství případů však autorka v poznámkách uvádí jak edice, tak uložení originálu, a není proto patrné, s čím pracovala. Pakliže je edice spolehlivá, nebývá zvykem odkazovat současně na archivní zdroje, pokud z nich nelze získat další poznatky. V této souvislosti také mohu upozornit na formulaci „jsme schopni zrekonstruovat“, kterou autorka poměrně často používá a která může být poněkud zavádějící. Objasňuje sice, že takovou rekonstrukci umožňují dochované prameny, ale ne vždy je jasné, kdo ji vlastně provedl – zda autorka sama, nebo badatelé před ní.

Celkově je práce napsána kultivovaným stylem, byť jako jistou vadu na kráse vnímán nadměrné používání slov „nějaký“, „jakýsi“ apod., která většinou nemají ve výpovědi vlastní význam a působí plevelně. Rovněž jsem konstatovala občasně gramatické chyby a nedůslednost v citování pramenů a literatury (zejména fakt, že odkazy jsou opakovaně uváděny v celém znění). Zdůrazňuji ovšem, že uvedené nedostatky nepovažuji v žádném případě za závažné, a naopak chci podtrhnout jazykové kompetence autorky, která se s grácií a jistotou pohybuje v angličtině, němčině, francouzštině, nizozemštině a pramenných jazycích (vedle latiny pochopitelně i ve středověkých variantách těchto jazyků).

Jak jsem již konstatovala v předchozím shrnutí, práce Zuzany Bolerazkové představuje podle mého soudu několikerý přínos. Zachycuje životní osud Elišky Zhořecké, resp. jeho podstatnou část v širokém mezinárodním kontextu a dále definuje stěžejní témata pro výzkum sňatkové politiky. Pouze bych upozornila, že v závěru postrádám zhodnocení tohoto přínosu z hlediska současných queenship studies, neboť představa, že ženy byly především pasivními oběťmi svých mužských příbuzných a jimi vedené sňatkové politiky, je v současné době již konsenzuálně odmítána. Otázka je, jak na mezinárodní impulzy reagovala dosavadní česká historiografie – což autorka rovněž příliš nehodnotí a je to škoda, protože by si tím vymezila půdu pro vlastní výzkum a jeho výsledky.

Domnívám se, že práce si rozhodně zaslouží nejenom být obhájena, ale také v budoucnu publikována. V takovém případě bude ovšem autorka muset zvolit minimálně mezi dvěma odlišnými strategiemi. Buď může představit ucelený životopis Elišky Zhořecké, což by si žádalo doplnění o poslední etapu jejího života po smrti druhého manžela Jana Bavorského, ale také o tematické rozšíření směrem k Eliščině politické praxi (při správě Lucemburska, ale i v jiných situacích), jejímu zapojení do místních personálních sítí v oblastech, kde pobývala (Brabantsku, Henegavsku, Lucembursku, Trevíru), zadavatelským a mecenášským aktivitám atd. Taková monografie by byla velmi záslužná a osobně bych si přála, aby byla pojata ne jako lineární vylíčení života, jak je to v české historiografii dosud obvyklé, ale spíše jako tematické uchopení různých aspektů života urozených žen, což by spíše odpovídalo současnému mezinárodnímu trendu. Druhou možností, která se pro publikaci nabízí, je zaměření na téma sňatkové politiky a v takovém případě bych doporučovala situaci Elišky Zhořecké zkoumat v komparativní perspektivě, jak jsem již zmínila výše, aby bylo možno formulovat nikoli pouze partikulární, nýbrž obecnější závěry pro fungování různých mocenských mechanismů.

Dotazy k obhajobě

1. Může autorka definovat pojem „zásnuby“, který je pro práci stěžejní, ale nikde není přesně vymezen?

Domnívám se, že tato definice je důležitá nejenom pro lepší uchopení sňatkových (do)jednání, ale také následného chování jednotlivých aktérů. Bylo by dobré podchytit různé diskurzy – především právní, a to z hlediska různých relevantních právních okruhů, ale také například literární.

2. Může autorka rozvést svoje úvahy o vzdělávání princezen, resp. urozených žen?

Domnívám se, že je nutné rozlišovat mezi osvojením si čtení, které bylo podstatně důležitější, a psaní, které v tomto sociálním prostředí většinou nutné nebylo, protože psaní a koncipování dopisů měl na starosti kancléř, případně nějaký klerik z princeznina okruhu. Z téhož důvodu

bych byla opatrná při vyvozování jazykových znalostí (zejména latiny) z listinného materiálu (s. 41).

3. Může se autorka vyjádřit k Eliščině správě Lucemburska ve spolupráci s Václavem IV.?
Autorka uvádí, že Eliška měla od Václava IV., který byl Zikmundem potvrzen jako spolusprávce, povoleno provádět přestavby a dosazovat úředníky atp., ale sám chtěl její rozhodnutí potvrzovat (s. 123). Zajímalo by mě, zda je tato praxe srovnatelná s dobou, kdy Lucembursko spravoval Jan Zhořelecký nebo Jošt Lucemburský. Podléhala jejich rozhodnutí rovněž dalšímu schválení ze strany českého krále? Nebo je to v případě Elišky vázáno na fakt, že se jednalo o ženu? Jinými slovy – jak lze vymezit správu území ženou srovnáním s mužskými správci, potažmo se správou jiných říšských území?

4. Může se autorka vyjádřit k svému hodnocení svatebních smluv v závěru práce?
Píše zde, že závazky v nich obsažené byly často nesplnitelné, takže „by [smlouvy] fungovaly jen jakési proklamace významu sňatku“ (s. 135). Ovšem vymáhání závazků svatebních smluv je v mnoha případech doloženo ještě mnoho let během trvání manželství i po jeho skončení v případě úmrtí partnera. Jak lze v tomto světle na mnohdy nerealisticky vyhlížející deklarace ve smlouvách pohlížet?

Závěr

Předběžně klasifikuji předloženou disertační práci jako *prospěla*.

18. 3. 2024

Věra Soukupová